

MESTER BÉLA

A MAGYAR FILOZÓFIATÖRTÉNET-ÍRÁS MÚLTJA ÉS JÖVŐJE

A magyar filozófia történetének önálló elbeszélésként való megkonstruálása az első, tudományos szempontból is komolyan vehető vállalkozástól, Almási Balogh Pál díjnyertes akadémiai pályamunkájától¹ kezdve Erdélyi János nagy hatású és nagy ívű, bár torzóban maradt, először 1865–1867-ben megjelent munkáján² keresztül egészen a közelmúltbeli kísérletekig a kulturális nemzetépítés reformkorban gyökerező programjának az örököse. A mából visszatekintve úgy tűnik, hogy a magyar filozófiatörténet szemléletmódját részint a 19. század irodalomtudományából, részint történettudományából vette, és bizonyos elemeiben akkor is megtartotta, amikor előbbieket már régen más elgondolásokat követtek. Ez a leírás a magyar filozófiatörténet-írás újabb korszakaira jól illik, ám éppen a 19. századi kezdetek vizsgálatánál nem feledkezhetünk meg arról, hogy a ma a filozófiatörténeti narratívumok mintáinak tűnő történeti diszciplínák, *mint szaktudományok* a filozófiatörténet-írással párhuzamosan, azzal kölcsönhatásban alakultak ki, legalábbis a

¹ *Almási Balogh Pál*: Felelete ezen kérdésre: Tudományos művelődésünk története időszakonként mit terjeszt elénkbe a ' philosophia állapotja iránt; és tekintvén a ' philosophiát, miben 's mi okra nézve vagyunk hátrább némely nemzeteknél? Buda 1835.

² *Erdélyi János*: A bölcsészet Magyarországon. In: *Uő*: Filozófiai és esztétikai írások. Bp. 1981. 197-295.

magyar művelődéstörténetben. (A magyar szemléletet is alapvetően befolyásoló nemzetközi szintén ráadásul a filozófiatörténet, mint szaktudomány jóval hamarabb jelenik meg, mint akár az irodalomtörténet, akár a történettudomány. Az utóbbi kettőről itt szigorúan csupán szaktudományként beszélek, megkülönböztetve a történetírástól és az irodalomesztétikai fejtegetések illusztrációiként már korábban is szórványosan megjelenő történeti áttekintésektől.)

A következőkben arra teszek kísérletet, hogy fölvázoljam azt a kutatási programot, amely azzal kecsegtet, hogy a filozófiatörténet nemzeti elbeszélését új kontextusba helyezze mind az európai filozófia történetében, mind a kulturális nemzetépítés programjának történetén, a nacionalizmus-kutatásokon belül. A föltárandó új kontextusok hatással lehetnek mind a részleteiben sohasem formalizált, ám látenszen mindig is létező magyar filozófiai kánon szerkezetére, mind filozófiatörténetünk periodizációjára. Az első részben áttekintem a magyar filozófiatörténet-írás fontosabb kísérleteit az átfogó narratívum megalkotására Almási Balogh Pál munkájától kezdve Erdélyi János munkáján keresztül a 20. századi áttekintésekig, illetve az ezredfordulón megjelent legújabb összefoglalásokig, a vizsgálatban arra összpontosítva, hogy hogyan oldja meg a filozófiatörténész a nemzeti művelődéstörténet és az egyetemes filozófiatörténet elbeszéléseinek az összeillesztését. A második részben sorra veszem a magyar filozófia történetírásában meghonosodott módszereket és szemléletmódokat, és az ebből következő néhány jellemző, ám félrevezető értékelési és interpretációs

eljárást. Ezen belül elsősorban a nemzetközi szakmai közvélemény számára is jelentősnek számító (múltbeli) teljesítmény, irányzat vagy szerző felmutatásának, kiemelésének a kényszeréből, illetve a mereven értelmezett hatástörténeti keret alkalmazásából eredő tipikus hibákat, félreértelmezéseket elemzem. Írásom harmadik, befejező részében a már taglalt módszerekkel szemben olyan filozófiatörténet-írás lehetőségét vázolom föl, amely megtartja a nemzeti művelődéstörténeti keretet, ugyanakkor a magyar filozófia történetét beállítja a kelet-közép-európai összehasonlító filozófiatörténet összefüggésrendszerébe is. Ezzel lazítja a hagyományos, egyoldalú recepciótörténeti megközelítést a filozófia egyetemes történetéhez való viszony tekintetében; végső soron pedig magát az egyetemes filozófiatörténetet is kiigazíthatja, néhány ponton tényszerűen is; ám lényegesebb, hogy akár szemléletében is módosíthatja. A módszertani megújulás nem jöhet létre anélkül, hogy újra ne gondoljuk a magyar filozófiatörténet-írás viszonyát más történeti jellegű szaktudományok hazai tárgyú kutatásaival. Természetesen ismét elsősorban a történettudomány és az irodalomtörténet némely mai törekvéséhez való viszonyt kell újragondolnunk.

Nemzeti és egyetemes elbeszélés a magyar filozófiatörténet-írásban a kezdetektől napjainkig

Néhány korai kezdeményezést követően az első komolyabb kísérlet a magyar filozófiai hagyomány egységes elbeszélésként való

megjelenítésére Almási Balogh Pál munkája (1835).³ Az írás intézményesen megfogalmazott elvárásra igyekszik választ adni, lévén a Magyar Tudós Társaság felhívására beadott (díjnyertes) pályamű. Érdekes megfigyelni, hogy a magyar filozófiának mint a nemzeti művelődési program részének a megformulázását már ekkor szinte probléma nélkül azonosnak tekintik a hazai filozófiai hagyomány narratívumának megalkotásával. (A másik alternatívában, amelyet több kelet-közép-európai szomszédos kultúra is követett, a jövőorientált tervezetek, avagy a jövőben a nemzeti szellemnek megfelelő filozófiák megalkotására vonatkozó víziók formájában jelenik meg az adott nemzet filozófiája.)

Almási Balogh elé a Tudós Társaság pályakérdésének megfogalmazása három megoldandó problémát állított. Először is, mivel a *magyar filozófia* történeti alapozású helyzetleírását várta a kiíró a pályázóktól, az addig egyetemes elbeszélésként felfogott filozófiatörténetet bizonyos mértékig föl kellett tördelnie nemzeti szempontok szerint, hogy az egyes korszakokban például olasz–magyar, német–magyar stb. összehasonlításokat tudjon tenni. A nemzeti szempont a jelen felé haladva egyre erősebb, olyannyira, hogy a kézirat leadását közvetlenül megelőző évekről szólván már a (francia nyelvű) belga filozófia is megjelenik, mint önálló entitás.⁴ A kimondatlan előfeltevés szerint, ha említésre méltó új európai állam jön létre, akkor annak kell, hogy saját kultúrája, és azon belül

³ Almási Balogh P.: Felelete ezen kérdésre i. m.

⁴ Uo. 98-99.

filozófiája legyen. Ez a szempont néhol a régiségre is visszavetül: Aquinói Tamás egyaránt része a skolasztika egyetemes történetének és az olasz filozófia tárgyalásának.⁵

Másodszor, eleve a pályakérdés sugallta, később is igen jellemző elmaradottság-diskurzus keretein belül kellett értékeket felmutatni a hagyományban. A pályadíj kiírása ugyanis eleve értékessé, méltó tudományos vizsgálati tárggyá avatta a hazai filozófiai hagyományt, a kérdés megfogalmazása azonban mégis magától értetődőnek tekintette a magyar filozófiai kultúra elmaradottságát a Nyugathoz képest, és ennek okaira kérdezett rá. Az ellentmondásra Almási Balogh egyik válasza a reformkor *szabadelmű* ellenzéke kulturális nemzetépítési programjának az alkalmazása a filozófiára: a politikai szabadsággal, művelődési, iskolázási reformmal és a gazdaság tudatos fejlesztésével a filozófiai élet fölzárkóztatásának feltételei is megteremtődnek majd, hiszen ezeket a feltételeket láttuk megvalósulni a nálunk fejlettebb filozófiai kultúrák esetében is, amelyeket utol akarunk érni. A másik válasz a hazai filozófiai hagyomány megbecsülése, megismerése, az erre való támaszkodás szorgalmazása. Különösen feltűnő ez a magyar szerzők kiadatlan kéziratának tárgyalásakor.⁶ Almási Balogh itt azt látszik sugallni, hogy ezeknek az ismeretlen teljesítményeknek a becsatornázásával a megújuló nemzeti műveltségbe lényegesen

⁵ Uo. 10.

⁶ Például Bessenyei György kapcsán *Almási Balogh P.*: Felelete ezen kérdésre i. m. 79.; Köteles Sámuel kapcsán Uo. 118.

módosulhat saját filozófiai elmaradottságunkról alkotott elképzelésünk is.

Harmadszor, a magyar filozófia újonnan létrehozott elbeszélését nem csupán az egyetemesből szintén általa éppen ebből a célból kiemelt más nemzeti elbeszélésekkel, hanem magával az egyetemes filozófiatörténettel is összefüggésbe kell, hogy hozza. Almási Balogh megoldása középkori krónikairódalmunk eljárásával rokon. A történetíró gondolja az volt, hogy a saját (pogány) történeti hagyományt biblikus keretbe állítsa, és ezt a magyarság Nimródra való visszavezetésével oldotta meg. Almási Balogh feladata hasonló: az egységesként felfogott magyar filozófiai elbeszélésnek minél távolabbi őst keresni, és összekapcsolni a filozófia egyetemes történetével. Az előkelő ősoket végül Horvát István nyomán a *szkíta, tehát magyar* bölcserekre vonatkozó görög hagyományban és a *cinikus, vagyis kun, azaz magyar* filozófiai iskolában találja meg, átértelmezve és fölhasználva a régi vágású egyetemes filozófiatörténeteknek a *barbárok filozófiájára* vonatkozó toposzait.⁷ (Nem időzik azonban sokat e mitikus kezdeteknél, valójában ő is a hazai latin forrásokkal indítja elbeszélését, ahogyan azóta is szokás.)

Három évtizeddel később, Erdélyi János munkájában már sarkosabban fogalmazódik meg a nemzeti művelődéstörténet és az egyetemes filozófiatörténet elbeszélései összeillesztésének a problémája. Nem sokkal vagyunk túl az Erdélyi–Szontagh-vitán,⁸

⁷ Uo. 1-6.

⁸ A vita Erdélyi János: *A hazai bölcsészet jelene* című munkájával indul: Erdélyi János: *A hazai bölcsészet jelene*. In: *Uő: Filozófiai és esztétikai írások*. Bp. 1981. 25-

amelyben Erdélyi határozottan képviselte a *filozófia egyetemességének* eszméjét, szemben az *irodalmak nemzeti* jellegével, azon az alapon, hogy az irodalom *érzelmeket*, lelki alkatoakat ábrázol, amelyek értéke sokféleségük, míg a filozófiai argumentáció mindenhol és mindenkor az *ész egyetemességén* alapul. E látványos elköteleződés után néhány évvel kezdett bele magyar filozófiatörténetébe, Almási Balogh korához képest egészen más művelődéstörténeti körülmények között, ám szintén az akadémia tudományszervezési programjának részeként.

Amíg a reformkorban a hazai filozófiai hagyomány elbeszélésének megalkotása a modernizált filozófiai élet megalapozását kívánta szolgálni, addig a Világost követő sokk után egyfajta leltárkészítésnek, számvetésnek jött el az ideje a további haladási irányról folytatott viták megalapozására. E körülmények között Erdélyi munkájának korabeli jelentősége a reformkor és az azt követő másfél évtized magyar filozófiai gondolkodásának az értékelése lett volna, amely részek azonban halála miatt már nem készülhettek el. A munka bevezetőjéből és az el nem készült részek előrebocsátott szerkezetéből, fejezetbeosztásából azonban mégis megítélhető a szerzőnek a nemzeti keretű filozófiatörténet lehetőségére vonatkozó koncepciója.

102.; Szontagh Gusztáv válaszával folytatódik: *Szontagh Gusztáv: Magyar Philosophia. Viszonzás Erdélyi János munkájára: „A hazai bölcsészet jelene”*. Új Magyar Muzeum 7. folyam, 1. kötet (1857: 4-5. sz.) 215-240.; és csak Szontagh 1858-ban bekövetkezett halálával szakad félbe.

Erdélyi a nemzeti és az egyetemes elbeszélés összeillesztését úgy oldja meg, hogy a magyar elbeszélés fő szálává a mindenkori egyetemes elbeszélés szerinti vezető eszméhez való felzárkózás történetét teszi meg. Ehhez természetesen arról is véleményt kell nyilvánítania, hogy a filozófia egyetemes története honnan hová halad, és éppen mi benne a vezető eszme, ezt azonban kései korszakának hegelianus meggyőződésével könnyen megoldja.

Ahogy az egyetemes filozófiatörténet halad a kezdetektől a hegeli beteljesedésig, úgy tart a magyar filozófia elbeszélése az egyetemes filozófiatörténet mindenkori eszméinek fokozatos megközelítése felé, míg azt végre eléri a magyar hegelianusokkal (voltaképpen magával a szerzővel). A magyar elbeszélésnek ezen kívül sikerül egy belső, természetesen szintén hegeli ihletésű dinamikát is megadnia. A magyar bölcsélet latin nyelven művelt *előkorát* követi a voltaképpeni történet attól a fordulóponttól számítva, hogy Apáczai Csere János megjelenteti az első magyar nyelvű filozófiai munkának (is) tekintett enciklopédiáját, majd az akadémia megalapításától, vagyis a nyelvi után az intézményi fordulattól fogva, a magyar filozófia beteljesíti saját fogalmát, öntudatra ébred és innentől kezdve maga írja a saját történetét.

A filozófia nyelvének fő szempontként való kiemelése érthető a magyar művelődéstörténet elbeszélésében, ám problémákat vet föl a filozófia egyetemességét illetően. Ha a saját fogalmának megfelelő magyar filozófia magyar nyelvű, sőt, mint Erdélyi több helyen kifejti, egyenesen a magyar nyelvbe kódolt filozófiai tartalmakból kell

táplálkoznia, akkor nehezen magyarázható meg, hogy mi a különbség közötté és a szintén a magyar nyelven alapuló magyar szépirodalom között abban a tekintetben, hogy miként viszonyulnak a filozófia, illetve a világirodalom egyetemes fogalmához, illetve történetéhez. Erdélyi megoldása szerint a magyar nyelvben eleve hegei kategóriák vannak belekódolva, így ezek kifejtése egyszerre vezet el a bölcsélet magyar és egyetemes, (vagyis hegeiánus) lényegéhez.

A 20. század érdekes módon nem bővelkedett a magyar filozófia elbeszélését megalkotni kívánó kísérletekben, holott egyes korszakok, szerzők életművének feltárásában időről időre számottevő, ma is figyelembe veendő eredmények születtek. Ha nem is az egész magyar filozófiatörténetre, de legalább az újabb korokra kíván értelmezési keretet adni Hanák Tibor sokat idézett munkája, az is csak a század vége felé közeledve.⁹ Szempontunkból legfontosabb törekvése a kánon újraírása: a mű címe Lukács György helyzetértékelésével polemizál, szövege azonban kimondatlanul is a Sándor Pál terjedelmes, ám formátlan munkájából kiolvasható elbeszélés ellentettje.¹⁰ Igen figyelemreméltó ez a kanonizációról szóló polémia filozófiatörténet-írásunknak abban az állapotában, amikor sem a bírált, sem az ellenébe állítani kívánt kánon nincs explicit módon, részletesen kifejtve.

A múlt század bő utolsó évtizedében némileg újra megélenkült magyar filozófiatörténeti kutatások adott állapotát is

⁹ *Hanák Tibor*: Az elfelejtett reneszánsz. A magyar filozófiai gondolkodás századunk első felében. Bp. 1993. (A mű először 1981-ben jelent meg Bernben.)

¹⁰ *Sándor Pál*: A magyar filozófia története 1900–1945. I-II. kötet. Bp. 1973.

összefoglalja, bár ennél lényegesen nagyobb kutatástörténeti anyagot mozgat az ezredvég két, egymást kiegészítő monografikus vállalkozása,¹¹ az egyikhez részben kapcsolódó lexikon,¹² illetve egy az alapvető fogalmi és módszertani kérdéseket is körüljáró tanulmánykötet,¹³ valamint a magyar filozófia elbeszélését sajátos szempontból rekonstruáló, pár évvel korábbi monográfia.¹⁴ Az egyes filozófusokról, irányzatokról, korszakokról szóló, egyre gazdagabb irodalom mellett — melyekre itt nincs terem kitérni — ezekből a szintéziskísérletekből lehet megítélni azt a szemléletet, beállítódást, ahová a magyar filozófia historiográfiája a közelmúltig eljutott, ahonnan tovább lehet indulni. Az ezekben tükröződő szemlélet természetesen nem egységes. Az elsőként említett két összefoglalás már címében is másképpen definiálja tárgyát — *magyar*, illetve *magyarországi* filozófiáról beszél —, majd szerkezetében is eltér. Az egyik a vitákra, iskolákra, tendenciákra összpontosít, míg a másik a legfontosabb filozófusok portrészorozatát kívánja egységes elbeszélésbe szervezni.

A magyar filozófiatörténet-írás közelmúltbeli irodalma, amint a szövegértelmezéseken és esettanulmányokon túl trendeket,

¹¹ Mészáros András: A filozófia Magyarországon a kezdetektől a 19. század végéig. Pozsony 2000.; Hell Judit - Lendvai L. Ferenc - Percz László: Magyar filozófia a XX. században. I–II. kötet. Bp. 2000-2001.

¹² Mészáros András: A felső-magyarországi iskolai filozófia lexikona. Pozsony 2003.

¹³ Közelítések a magyar filozófia történetéhez. Magyarország és a modernitás. Szerk. Mester Béla - Percz László. Bp. 2004.

¹⁴ Larry Steindler: Ungarische Philosophie im Spiegel ihrer Geschichtsschreibung. Freiburg-München 1988. A kötet a filozófiatörténet-írás módszertanát és történetét feldolgozó német kutatási program részeként jött létre.

általánosabb törvényszerűségeket kíván megfogalmazni, lényegében ugyanazokkal a kérdésekkel kerül szembe a nemzeti művelődéstörténeti és az egyetemes filozófiatörténeti elbeszélés összeillesztésének kívánalma kapcsán, mint a 19. századi elődök. Főként ezeket az újra feltámadt kérdéseket tárgyalják a szakterületen újabban örvendetes módon megszaporodó módszertani viták is. A következő egységben azokra a főbb megoldási típusokra térek ki röviden, amelyek a kérdéssel együtt öröklődtek vagy újdonságképpen jelentek meg a kutatási területen, arra összpontosítva, hogy ezek milyen hatással vannak a filozófiatörténeti anyag lehetséges értelmezéseire, beleértve a félreértelmezés lehetőségét is.

A nagy magyar filozófusokról, az egyetemes vonatkoztatási keretről és a recepciótörténetről

A magyar és az egyetemes elbeszélés összeillesztésének legkézenfekvőbb módja, ha a filozófiatörténész talál olyan magyar filozófust, vagy legalább olyan vitát, dokumentumot, amelyet egy szinten állóként tud bemutatni kortársainak élvonalával. Ennek korai példája az Erdélyi János magyar filozófiatörténetébe és így hosszú időre a filozófiai kánonba egyháztörténeti forrásokból átemelt *Erdélyi Bojót*. Az a középkori filozófus, Boëthius de Dacia, a párizsi egyetem magisztere, akire sokáig olyan büszkék voltunk, azonban valójában dán volt. (Lévén, hogy a középkori latinban Dacia gyakran *Dániának* a megfelelője.) A szerző beazonosítása óta azt ugyan már nem állíthatjuk, hogy a jegyzett skolasztikusok egyike magyar volt, ez

azonban semmit nem változtat a korabeli *magyarországi* filozófiai műveltség állapotáról alkotott képünkön: erről ugyanannyit tudunk akkor is, ha volt híres magyar magiszter Párizsban, és akkor is, ha nem volt. Megfordítva a dolgot, ugyanezen szerző addig ismeretlen szövegű művének magyarországi felbukkanása egy középkori kódexben akkor is fontos magyar filozófiatörténeti adat, ha tudjuk, hogy szerzője nem magyar.

A nagy filozófus felmutatásának igénye sarkallhat arra is, hogy a maga korában különösebb nemzetközi hírnévvel nem rendelkező magyar szerzőt utólag fogadtassa el a filozófiatörténész a nemzetközi szakmai közvéleménnyel. Szinte vegytiszta példája ennek Böhm Károly, akit tanítványai mind a magyar, mind a nemzetközi, főként a német közegben az egyetlen jelentékeny, iskolaalapító és rendszeralkotó magyar filozófusként tárgyaltak. Esetében érdemes megfigyelni, hogy az idegen nyelven fiatalok óta tudatosan nem publikáló Böhmöt eredetileg éppen a magyar (nyelvű) filozófia iránti elkötelezettsége pozicionálja a nemzeti művelődéstörténeten belül, majd halála után, nemzetközi elismertetése érdekében tanítványai mégis megjelentetik néhány írását német fordításban.

Böhm mellett a legtöbb hasonló szerepkörben feltűnő magyar filozófus azonban pályája jelentékeny részében emigrációban élt; nemzetközi ismertségüket éppen az ekkor kényszerűen idegen nyelven írott művek hozták meg. Pályájuk tanulmányozása így közelebb visz ugyan az emigráció szellemi közegének megértéséhez, ám távolít a hazai kontextustól.

A nemzetközi szintén is jelentékeny magyar filozófus-figurák felmutatásának ez a kényszere szorosan összefügg a magyar filozófia történetével foglalkozó filozófiatörténésznek a filozófiáról és a filozófia történetéről általában kialakított koncepciójával. A magyarok közül néhány vagy csupán egyetlen szerzőt, illetve iskolát, irányzatot kiemelő eljárás képviselője számára nyilván az egyetemes filozófiatörténetben is csupán a legnagyobb klasszikusok érdekesek, ezen álláspont szerint például, míg Descartes-tal érdemes foglalkozni, az őt követő karteziánus mozgalom képviselői, közöttük a magyarok, már érdektelenek a filozófiatörténeti kutatás számára. E felfogás mögött gyakran nem kellően reflektált, rosszul megfogalmazott minőségigény rejlik: mintha a filozófiatörténeti művek értékét a *témájuk* határozná meg, nem pedig a feldolgozás minősége.

A tudományos verseny azonban valójában a mai filozófiatörténészek, nem pedig egykor élt hőseik között folyik. Ezen kívül a nagy szerzők tértől és időtől szinte független eszmeecseréjeként elgondolt filozófiatörténeti elképzelésből nehezen áll össze olyan elbeszélés, amely egyszerre nagy ívű és árnyalt. E felfogás hátulütői az ilyen módon megalkotott egyetemes filozófiatörténeti művekben is megmutatkoznak, azonban hátrányai akkor válnak igazán feltűnőekké, amikor kiderül, hogy a kisebb anyagukat természetszerűen részletgazdagabban feldolgozó nemzeti szintű filozófiatörténetek nehezen találhatnak hozzájuk kapcsolódási pontokat. Ráadásul a magyar anyagukat a legnagyobb klasszikusokhoz kapcsolni kívánó szerzők gyakran dolgoznak némileg elavult

nemzetközi kánonnal, és a nemzetközi klasszikusoknak az ő korukat megelőzően divatozó interpretációjához igyekeznek kötni az általuk feldolgozott magyar szerzőt.

Gyakori az is, hogy amennyiben az ilyen alapállású filozófiatörténész számára a nemzetközi kánonban már nem látható méretű figurák azok, akiknek a műveihez, vitáihoz az általuk vizsgált magyarok esetleg ténylegesen kapcsolódhattak, ehelyett a filozófiatörténészek az általuk is ismert és elismert klasszikus szerzőkre való, néha csak szórványos utalások alapján próbálják meg beleerőszakolni tárgyuakat abba a nemzetközi diskurzusba, amelynek számukra is presztízse van, és amelyet egyáltalán ismernek. Így volt szokás sokáig megpróbálni elhelyezni az eperjesi atomizmus-vita résztvevőit és a sárospataki professzort, Pósa-házi Jánost a korabeli karteziánusokkal folytatott viták keretében, eltekintve a 17. században folyó más természetfilozófiai vitáknak ezen a szintén kívül elhelyezkedő széles skálájától, amelyen valószínűleg több eséllyel lehetne párhuzamok és összefüggések után kutatni.¹⁵

A magyar jelenségek nemzetközi összefüggérendszerének ez a gyakori félreinterpretálása elvezet a magyar filozófiatörténet-írás vezető elvének, a *receptiótörténeti* sémának a vizsgálatához. A szakmai közmegegyezés szerint a magyar filozófia története nem

¹⁵ Az eperjesi vita újabb szemléletű értelmezését, az korabeli európai atomistákra vonatkozó friss kutatási eredmények figyelembevételével *Guba Ágoston: Atomizmus a 17. századi Felső-Magyarországon*. Czabán Izsák *Existentia atomorum*. In: Régiók, határok, identitások. (Kelet-)Közép-Európa a (magyar) filozófiatörténetben. Szerk. Mester Béla. Bp. 2016. 116-136.

bővelkedik önálló gondolatrendszerekben és szerzőkben, többnyire máshol keletkezett eszmék többé-kevésbé adaptív és kreatív befogadás-történetéről beszélhetünk csupán. Ez nagy vonalakban így is van, attól eltekintve, hogy gyakran ez az állítás a *magyar filozófia* sajátosságaként jelenik meg, mintha a szellemi élet egyéb területein, illetve a világ nemzeti kultúráinak többségében nem ez lenne a helyzet. Azonban a kellő körültekintés nélkül, mechanikusan alkalmazott recepciótörténeti kutatási módszernek is megvannak a veszélyei. Kezdjük azzal, hogy a mégoly professzionálisan feltárt recepciótörténetek összességéből sem áll össze valamilyen helyi elbeszélés. A filozófiatörténet klasszikusainak hazai recepciójával foglalkozó kutató jó esetben naprakész a recipiált klasszikusra vonatkozó legújabb interpretációkból, és ehhez viszonyítja magyar tárgyát, arra azonban már ritkán tér ki, hogy magyar hőst és kortársait ugyanabban az időben milyen *más hatások* érték, és ezek hogyan ütköztek a magyar diskurzusban. Legtöbbször az is kívül esik a figyelmén, hogy ugyanabban az időben hogyan nézett ki az általa kutatott recepciótörténet tágabb térségünk más nemzeti kultúráiban. Számos tanulmány foglalkozik például mind a magyar Kant-recepcióval, mind az utilitarizmus hatásával a reformkor politikai, politikafilozófiai gondolkodására, azt viszont kevesen vizsgálták, hogy a reformkori magyar diskurzus hogyan ütköztette az egyszerre jelenlévő kantianus és utilitáriánus elveket.

Az eddigiekből csak kiaknázatlan kutatási területek, a magyar filozófiatörténet nem kellően sokoldalú feldolgozása következik;

azonban a recepciótörténet túlhajtása durva tévedéseket is okozhat. Plasztikus példája ennek Rozgonyi József, a magyar Kant-vita Kant-kritikus protagonistája, aki ennek ellenére gyakran csupán mint a Kant-recepció része, sőt, néha mint kantiánus talál helyet a recepciótörténeten alapuló elbeszélésekben.

A nemzeti szintű filozófiatörténet-írás jövőbeli lehetőségei - magyar szemmel

Az egyes magyar filozófusok munkásságát, egy-egy irányzat, iskola történetét feldolgozó tanulmányok, monográfiák felhalmozódása, az ezek után nem meglepő módon megjelenő első szintéziskísérletek mára szükségessé tették a módszertani kérdések tudatos fölvetését és azt, hogy újragondoljuk a nemzeti szintű filozófiatörténetek jelentőségét, szerepét az egyetemes filozófiatörténet-íráson belül, és megpróbáljuk fölvázolni az előttük álló feladatokat és lehetőségeket. Nagyobb tér nyílik a korábbi évtizedeknél az összehasonlító vizsgálatokra is, hiszen az elmúlt időszakban részletesebben körvonalazódtak és a nemzetközi nyilvánosságban is inkább megjelentek azok a térségbeli más nemzeti szintű filozófiatörténeti elbeszélések, amelyekkel egyáltalán össze lehet és össze érdemes vetni a magyar történetet. Ezzel párhuzamosan az egyetemes filozófiatörténet művelésében is változások történtek; ma már kevesen gondolják, hogy ennek tárgya leszűkíthető néhány nagy klasszikus szerző fő műveire, a többi rendelkezésünkre álló szöveg pedig csupán

ezek unalmas, változatos minőségű utánzása. Az új lehetőségek azonban új szemléleti, módszertani problémákat is fölvetnek.

Az egyetemes filozófiatörténethez való kapcsolódásnak máig a legkézenfekvőbb módja a nagy klasszikusok recepciótörténetébe való bekapcsolódás. A filozófiatörténet-írás főtebb említett elmozdulásának első lépése az volt, hogy kezdett érdekessé válni egyrészt a klasszikus művek keletkezésének kontextusa - például a cambridge-i iskolában vagy a német konstelláció-kutatásban - másrészt földrajzi és temporális értelemben hosszú távú recepciójuk. Még mindig kézenfekvőbb például magyar vonatkozású tanulmánnyal csatlakozni Hume vagy Kant kelet-közép-európai recepcióját áttekintő nemzetközi vállalkozáshoz,¹⁶ mint megtalálni valamely, saját elbeszélésünkben érdekes magyar figurának olyan csatlakozási pontját az akkori nemzetközi diskurzushoz, amely a maga korában fontos volt, később azonban elfelejtődött. Ezek közül az utóbbi időben sokakat újra fölfedezett már a filozófiatörténet, esetleg szövegkiadások is vannak, ám természetesen nem alakultak ki olyan iparszerű recepciótörténeti kutatások körülöttük, mint a klasszikusok esetében. Így a magyar kutatónak esetenként a nemzetközi szakirodalomban még éppen csak feltárt személyhez, irányzathoz kellene kötnie saját magyar kutatási tárgyát, kétfelé is

¹⁶ Lásd például *The Reception of David Hume in Europe*. Szerk. Peter Jones. London 2005.; *Detours: Approaches to Immanuel Kant in Vienna, in Austria, and in Eastern Europe*. Szerk. Violetta L. Waibel. Wien 2015. Mindkét nemzetközi recepciótörténeti tanulmánygyűjtemény tartalmaz írásokat magyar szerzőktől, a téma magyar vonatkozásairól.

bizonyítva az összefüggés jelentőségét. A hazai szakmai közvéleményt arról kell meggyőznie, hogy nem baj, ha a magyar szerző kiesik, mondjuk a karteizianizmus-viták értelmezési keretéből, a nemzetközi terepen pedig azt kell bizonyítania, hogy érdemes foglalkozni egy alig ismert, éppen csak föltárt szerző vagy irányzat kelet-közép-európai hatástörténetével is. Nyilván a klasszikusok recepciótörténetét meghaladó második út lesz hosszabb távon gyümölcsözőbb, érdekesebb, és fontosabb nemzetközi eredményekkel kecsegtető, ugyanakkor látni kell, hogy ezeket az eredményeket lényegesen nehezebb lesz a szakmai közvéleménnyel elfogadtatni, mint a klasszikusok jól bejáratott recepciótörténetéhez való újabb hozzájárulásokat. Különösen nehéz a döntés, ha tekintetbe vesszük, hogy a hagyományos recepciótörténetben is sok még a kutatnivaló.

A régió nemzeti szintű filozófiatörténeteivel való összehasonlító vizsgálat, amilyen kecsegtető első pillantásra, annyira zavarba ejtő, ha a részletekre kerül a sor. Mintha nem is lennének találkozási pontok. Míg nálunk a 18–19. század fordulóján a Kant-recepció a filozófiai élet középponti kérdése, addig ennek a cseheknél alig van nyoma. A hegeli történetfilozófia továbbgondolásán, a keresztény-germán korszakot követő új világtörténelmi szakaszra vonatkozó jóslatokon alapuló történetfilozófiai konstrukciók viszont, amelyek annyira ismertek a szlovákoknál és a lengyeleknél, meglehetősen idegenek a magyaroktól. A nemzeti filozófiatörténeti elbeszélések hangsúlyos korszakai, és így a kutatás fő irányai is gyakran eltérőek. A cseheknél, lengyeleknél, magyaroknál,

szlovákoknál a hosszú 19. század a hangsúlyos, a horvátok késő reneszánsz, kora újkori hagyományaikra összpontosítanak, a szlovénok főként a grazi iskola (*grška šola*) korai fenomenológiai hagyományára igyekeznek építeni, és így tovább.

A regionális komparatív filozófiatörténet és az egyetemes filozófiatörténethez új módon illeszkedő nemzeti szintű filozófiatörténet-írás művelésében rejlő, fent említett nehézségek egyben jelzik azokat az irányokat is, amelyekben a magyar filozófiatörténet a térség más helyi filozófiatörténeti elbeszéléseivel együtt újdonságot hozhat. Az egyetemes elbeszélésben háttérbe szorult figurák, irányzatok, iskolák korabeli kapcsolathálójának, hatástörténetének újrarajzolása megerősítheti pozíciójukat az egyetemes kánonban, a nemzeti szintű elbeszélések eltérései pedig elvezethetnek annak a belátásához, hogy a közöttük lévő különbség nem pusztán ugyanazoknak a trendeknek eltérő gyorsaságú és mélységű befogadásában rejlik, hanem - bizonyos megszorításokkal - valóban önálló történetekről van szó. A végcél a régió filozófiai hagyományainak emancipálása az egysíkú recepciótörténeti sémától, egyben különbségeik fölismerése, elismerése és ezek okainak a feltárása.

Főntebb szó esett róla, hogy a magyar filozófia fogalmában - jelentsen ez bármit is - a kezdetektől fogva alapvető szerepe volt annak a törekvésnek, hogy megalkossuk a hazai filozófiai hagyomány elbeszélését, míg a térség más nemzeti kultúráiban a filozófiatörténeti elbeszélésnek kisebb volt a súlya. Éppen ezért a filozófiatörténet-

írásban rejlő, főntebb vázolt lehetőségeknek talán a magyar filozófiában van a legnagyobb jelentőségük térségünkben.

Írásom elején hangsúlyoztam, hogy a történettudomány, az irodalomtörténet és a filozófiatörténet, mint szaktudományok egymással párhuzamosan alakultak ki a 18. század utolsó harmadától a 19. század közepéig, nem függetlenül a korabeli kulturális nemzetépítési programoktól, jórészt azonos módszertani elgondolásokkal és dilemmákkal. E történeti diszciplínák közül az első kettő időközben többször is átgondolta saját tárgyát és módszereit. Az irodalomtörténet az utóbbi időben (újra) fölfedezte egyfelől a többnyelvűséget, a kölcsönhatások és fordítások, adaptációk világát, másfelől részint a közköltészet, részint a régiségben a *litteratura* mellé illesztett *litterae* fogalmát. Ezek után már csaknem lehetetlen lesz fönntartani az önelvű irodalmon alapuló nemzeti kánont, mint az irodalomtörténet-írás célját. A történettudományban legújabban hosszú, kényszerűen leírt vargabetűk után beteljesülni látszik Hajnal István álma a közép-európai nemzetek közös történetírásáról.¹⁷ Itt az ideje, hogy a legidősebb testvér, a filozófiatörténet-írás is felzárkózzon.

¹⁷ Az ezzel kapcsolatos legfrissebb kezdeményezés — *nomen est omen* — a Közép-európai Egyetemről származik. A térség régi kutatási együttműködési tapasztalatokkal rendelkező nemzetközi szerzőgárdája által jegyzett könyvsorozat megjelent kötetei: Balázs Trencsényi - Maciej Janowski - Monika Baar - Maria Falina - Michal Kopeček: *A History of Modern Political Thought in East Central Europe. Volume I: Negotiating Modernity in the 'Long Nineteenth Century'*. Oxford 2016.; Balázs Trencsényi - Michal Kopeček - Luka Lisjak Gabrijelčić - Maria Falina - Mónika Baár - Maciej Janowski: *A History of Modern Political Thought in East Central Europe. Negotiating Modernity in the 'Short Twentieth Century' and Beyond, Part I: 1918-1968*. Oxford 2018.

PAST AND FUTURE OF THE HISTORIOGRAPHY OF THE HUNGARIAN PHILOSOPHY

The creation of a narrative of the history of Hungarian philosophy is a significant part of the self-understanding of the Hungarian thinking since the first serious writing on this topic, the work of Almási Balogh Pál (1835); and it worked in a vivid interaction with other historical disciplines of the 19th century like the history of literature and the historical studies. The present writing offers an actualised analysis of the significance of historiography of the Hungarian philosophy both in the historical disciplines and in the Hungarian philosophical life. At first it will be offered an overview of the history of this discipline from the work of Almási Balogh to the recent manuals. Then it will be discussed the main methodological approaches of the recent researches. As a conclusion, it will be formulated the need of a methodological innovation offering tools for a new historiography what can put our national narrative of history of philosophy into an East-Central European context.